

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1741

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546628

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546628> | LOG_0108

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546628>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT SECUNDUM.

II. HOOF T S T U K.

Canarium Zephyrinum, sive Silvestre primum. Canari Barat.

De eerste wilde Canari-Boom.

Hæc species haud multum differt ab antecedente, ac præsertim ejus binis ultimis speciebus, atque discrimen maxime consistit in anni tempore, arboribusque ferotinis. Hujus truncus altior est, plerumque erectus, aliquando autem parum incurvatus, albo vel cinereo obductus cortice, qui in vetustioribus truncis rufus apparet, instar casci carioli, ejus coma non ita eleganter disposita est ac in domestica, sed incompta, ramique ejus sunt multo magis incurvi, & inter altissimas silvestrium arborum numeratur species, unde & vix conscendi potest, sed ejus fructus sponte decidunt. Hujus alæ prope radices admodum sunt extensæ & ingentes, varias mentientes cellulas, saltem maximæ sunt inter omnes Canarii species, præsertim si in altis crescat montibus, si vero circa hominum domicilia fuerit posita, parvæ ejus sunt alæ.

Folia eodem modo locantur, uti in priore, quatuor vel quinque paria in una rachi, sed sunt multo minora quam in præcedente, inferiora nempe quinque vel sex pollices, superiora vero septem vel octo sunt longa, in junioribus vero arboribus decem vel undecim pollices sunt longa, binos cum dimidio tresve pollices lata, horum autem odor non ita est refinusus quam antecedentis, superiusque acuminata sunt apice acuto ad pollicis circiter longitudinem, venis parallelis & flavescensibus pertexta, crassa, scabra, & obscure virentia, quodvis autem folium ad ortum suum tuberculum habet, uti quævis rachis ad ramos geniculata est, quæ porro rotunda est, parum striata, in medio sæpe uno alterove geniculo distincta, totaque rachis ex sex constat paribus cum impari extremum claudente, quod raro deficit. Raches hæc ad ortum suum bina quoque auriculata, squamosa, & triangularia gerunt foliola, in quibus tamquam in vagina continentur, atque hæc squamæ sunt copiosiores & majores in silvestri quam in domestica specie. In ramorum summo ingentes quoque excresecunt racemi ex crassis lignosisque constantes pedunculis, qui flores sustinent, domesticæ floribus similes, sed plerumque minores, hi autem flores primo constant binis tribusve capitulis sibi junctis, quæ sese aperiunt in bina vel tria segmenta interne instar albi serici splendentia, crateriformia, in quorum centro flosculi apparent ex tribus quoque parvis albis & oblongis petalis constantes, & crateriformes, qui in centro suo breviter crassaque continent stamina cum antheris croceis, quæ viride cingunt capitulum seu pistillum, quod in fructum excresecit. Capitula hæc bina vel tria viridia, antequam sese aperiant, in bursula quasi occluduntur, quæ ex binis formata est foliolis, quæ post capitulum aperturam ab utraque dependente parte instar Valvularum, odor est similis floribus Tsjampaccæ, sed debilior est quam in domestica. Hi flosculi non ubique in racemo locantur, sed tantum in petiolorum extremo, ubi & quoque fructus progerminant.

Fructus hi domesticæ omnino sunt similes, præsertim secundæ & quartæ ejus speciei, illi autem ex plano ortu acutiores desinunt leviter acuminati, ex rotundo trianguli, si sint maturi, non ita elegantes, polito, nec nigri sunt ac domesticæ, sed magis fusci sunt, nec ultra sex octove uno extracemo dependent, quum domestica plures gerat.

Nux ipsa formam habet & magnitudinem secundæ speciei simillimam, sed paulo minor est, & præterquam quod sit trigona, quodvis insuper latus prominentem gerit costam; putamen autem ejus crassum est, ac difficillime hæc nuces contusione aperiuntur, consueque illarum semper acutior est quam in domestica, tertium etiam segmentum aliquando bifidum est.

In aperta hac nuce maximum a priori observatur discrimen, in tres enim cellulas divisa est, quarum singula suum gerit nucleum domesticæ similem, sed paulo minorem, ejusdemque saporis, sed substantiæ est

Dit geslagt verschild niet veel van 't voorgaande, inzonderheid van de twee laatste soorten, en het onderscheid bestaat meest in het Saysoen, en verlatenheid der boomen. Den stam schiebt hooger op, meest regt, en zomtyds wat bochtig, ook met een witte of licht-graauwe schorsse bedekt, die aan de oude stammen rosachtig schynt, gelyk vermufde kaas, de kruin is zo wel geschild niet als aan de tamme, maar gebrooken, en de takken veel krommer; voorts werd by gerekent onder de hoogste Woud-boomen, daarom is by qualyk te beklommen, maar men laat de vruchten van zelfs afvallen. De vlerken by de wortelen zyn zeer groot en breed, verscheide kamertjes afbeeldende, immers de grootste onder alle de Canariy-geslagten, inzonderheid als by in 't hooge gebergte staat, maar by de woningen der menschen staande heeft by ze klein.

De bladeren staan op dezelfde manier, als aan de voorgaande, vier en vyf paren aan een rysken, maar zyn veel kleinder dan aan 't voorgaande, te weten de achterste vyf en zes, de voorste zeven en acht duimen, maar aan de jonge boomen tien en elf duimen lang, twee en een half en drie duimen breed, van zo hersachtigen reuk niet, als de tamme, van vooren met een smalle spits, omtrent een duim lang, mede met evenwijdige en geel ribben doortogen, dik, styf, en swart-groen, hebbende ieder blad by den oorspronk aan den steel een knopje, als mede de ryskens aan de takken een knietjen, en zyn voorts ront, wat gestreept, zomtyds in de midden met een of twee knietjes geboogen, en 't geheel rysken heeft zes paren, met een voor uit alleen, en zelden zonder dat. De ryskens by baren oorspronk hebben mede twee gebaarde schubachtige, en driekantige blaadjes, daar in ze als in een scheede staan, en deze schubben ziet men meer en grooter aan 't wilde geslagt, dan aan 't tamme. Aan 't voorste der takken komen mede groote troffen voort, van dikke boutachtige steelen gemaakt, daar aan ziet men 't bloeizel, dat van tamme meest gelyk, doorgaans kleinder, in 't byzonder bestaat dit bloeizel eerst uit twee en drie groene knoppen tegen malkander gevoegt, die haar openen in twee a drie stukken, van binnenglimmende, als witte zyde, daar tusschen ziet men de bloempjes mede van drie kleine, witte, en lankachtige blaadjes gemaakt, een bekertje gelykende, en in 't midden der zelfver staan eenige korte dikke draadjes, met Saffraan-geele noppen, omringende een groen knopje, waar uit de vrugt werd. Deze twee of drie groene knoppen, eerze hun openen, staan gesloten in een beursjen van twee groene blaadjes gemaakt, dewelke naar 't openen te weder zyden afhangen, als klappmutsen, de reuk is mede als aan de Tsjampacca bloemen, doch slapper dan aan de tamme. Deze bloempjes staan niet over al aan den tros, maar alleen aan 't uiterste der takkens, gelyk ook de vruchten wasschen.

Dezelve zyn de voorgaande tamme meest gelyk, inzonderheid de tweede en vierde soorte, doch deze loopen uit een breed beginscherper toe, en met een korte spitsje voor uit, mede uit den ronden wat driezydig; ryp zynde worden ze zo schoon, glad, en zo swart niet, als de tamme, maar blyven graauwer, en hangen niet boven zes a acht aan eenen tros, daar de tamme meer hebben.

De noote is in een gedaante en grootte, met de bovengenoemde tweede soorte, of wat kleinder, en niet alleen driezydig, maar ieder zyde heeft in de midden nog een uitsteekende ribbe, hebbende voorts een dikke schaal, zy zyn moeyelyk op te kloppen, en haar voorste punt is altyd scherper dan aan de tamme, en zomtyds is de derde kant in twee gedeelte.

In de opgebrookene vind men merkelyker verschild, want zy is in drie kamertjes verdeelt, waar aan ieder een byzonder korrel heeft, de tamme gelyk, doch wat kleinder, en van dezelfde smaak, maar wetter, en harder van substantie.

est pinguioris & durioris: Tres hæ cellulæ in silvestri semper occurrunt specie, sed in domestica casu & lusu tantum modo naturæ observantur, ac plurimum binæ occurrunt, nec tertia semper nucleo repleta est, sed sæpius vacua, & parvum modo nucleum continens.

Hujus & altera reperitur species præcedenti multo minor; ejus nux enim vix digitum longa est, vere triangularis, in tres acutos divisa angulos, quodvis autem ejus latus seu segmentum digitum circiter latum est. Nux in cellulas itidem tres divisa est, inque iis unus alterve parvus & angustus nucleus, saporis dulcioris, sed ficiioris quam in priore, nec ita pinguis est.

Si hujus truncus incidatur, odorem fundit fortem & resinofum, ejusque resina alba copiosior est quam in domestica, Camphuræ nondum depurata vel Sebo simillima, quæ in magnis frustis colligitur, facibusque inservit, sed plurimum in terram prolabitur, atque cum aliis sese miscet fordibus; cæterum tam gravem spirat odorem, ut intolerabilis fere sit: In arboribus Ceramensis, ac præsertim in Hatuwe hæc resina copiosior invenitur quam in aliis locis, quæ ex albo flavescit instar Cerae flavæ, sed fragilior est & mollior: Truncus supra alas adeo crassius est, ut duo vix viri eum amplecti possint, ejusque lignum multo solidius est & durabilius quam domesticæ, unde & ædificationibus etiam inservit.

Anni tempus. In initio mensium Occidentalium h. e. Septembri florent; unde & cognominantur, maturefcunt vero Aprili; naturæ habentur magis silvestris, quam præcedens, quum arbores ob altitudinem adscensum non admittant, unde & vexationibus non sunt obnoxie, atque illarum fructus avibus aprisque plurimum in cibum cedunt, nullos quoque habent dominos vel possessores, licetque cuivis illas excidere, uti & reliquas silvestres arbores.

Nomen. *Canarium Zephyrinum* sive *Silvestre primum*. Malaice *Canari Barat*, h. e. *Canarium Occidentale*, quum mensium Occidentalium tempore floreat & maturefcit: Item *Canari Utan*, h. e. *Canarium silvestre*, & primum, quum alterum verum sit silvestre: Amboinice *Yar* vel *Yal-Halat* vocatur, quidam illud etiam nominant *Canarium Kitsjil*, quum ejus folia & fructus sint minores quam in domesticæ speciebus.

Locus. In iisdem crescit locis, in quibus domestica, sed in silvis, magisque remota ab hominum ædificiis, immo etiam in quibusdam reperitur insulis, in quibus nullæ occurrunt domesticæ, uti in Banda in altiore Lonthoræ terra.

Ufus. Hi fructus, uti dictum, in Amboina raro colliguntur, quum domesticæ speciei sint copiosi, licet delicatioris saporis, duriorisque sint substantiæ, quam majores, sed nimis multo constant labore, antequam aperiantur, & ut nuclei sint integri.

Arborum trunci, qui rectissimi & altissimi sunt, apti sunt optimique ad navium malos, licet non admodum sint durabiles, sique cæsi sunt, facile disrumpuntur. Nostra tamen natio hisce sæpius fuit usa, hosque in malos ex Amboina pro Bataviæ officina navigatoria arcessiverunt. Lignum vero alarum ad eadem opera supra memorata adhibetur, quibus etiam melius inservit.

Anno 1669 ex Xulabessi ad me delata est alba, mollis, & recens resina, optime referens albam Dammaram, quæ ex vetustis silvestribusque Canariis colligitur, sed pinguior erat, hujusque nux vix digitum articulum longa erat. Triangularis quoque erat, sed tertia ejus pars multo angustior erat binis reliquis, sed ob crassum ejus putamen parvumque nucleum non editur: Folia autem simillima erant præcedenti Canario, sed paulo minora, truncus ejus quoque alatus erat ab inferiore parte, in altis hujus insulæ montibus crescebant hæ arbores. Resina ibi parum colligitur, facibusque inservit, uti alia Dammar, licet graviorem præbeat odorem: ad differentiam prioris vocari potest resina Canarina de Xulabessi.

Canarii lignum non tantum utile est malis, sed etiam operi scriniario, ex quo cistas formant, poliri enim facile potest, nostroque ligno Fagino simile est.

Hujus generis arbor videtur esse in Sina crescens
Canaria

stantie. Deze drie celletjes moet men ordinaris in 't wilde geslagt vinden, maar in de tamme zynze by gewal, en meest maar twee, 't derde kamertje is ook altyd niet vol, maar dikwils leedig, en met een klein korreltje bezet.

Ten tweeden, hier van heeft men nog een tweede zoorte, veel kleinder dan de voorgaande, want 't Nootjen is pas een duim lank, regt drieboekig, met drie scherpe kantten verdeelt, blyvende ieder zyde een kleine vinger breed. Binnen zynze mede in drie celletjes verdeelt, en daar in maar een a twee kleine en smalle korrels, zoeter, maar drooger van smaak dan de vorige, met weinig vettheit.

Als men in de stam kapt, geeft by een swaare bersachtige reuk van zig, en meer witte bers dan de tamme, den vuilen Campher of ongel gelyk, 't welk men in groote klonters by malkander vergadert, en tot toorzengebruikt, maar 't valt meest op de aarde, en vermengt zig met andere vuiligheid; anderzints mede zo sterck van reuk, dat het qualyk te verdragen is: aan de Ceramse boomen, inzonderheid op Hatuwe, vind men dit bers of Dammer overvloediger dan op andere plaatzen, uit den witten naden geelen trekkende, als geel was, doch broffer en weeker: de stam boven de vleugels kunnen twee mannen pas omvaden, en zyn hout is vaster en duurzamer dan aan de tamme, dierhalven tot eenig timmer-werk gebruikelyk.

Sayfoen. Zy bloeyen in 't begin van de Westfer Mousson, in de maand September, waar van zy haare toenaam hebben, en werden ryp in April van de zelfste Mousson, men boutze voor wilder van aard dan de voorgaande, om dat de boomen wegens haare hoogte niet te beklommen zyn, en men laatze dierhalven ongemoeit staan, dies bare vruchten meest de vogels en wilde Verkens ten prooye werden, zy hebben ook geen eigenaars, en men magze vryelyk omkappen, gelyk andere wout-boomen.

Naam. *Canarium Zephyrinum* sive *Silvestre primum*. Op Maleyts *Canari Barat*, dat is *Westfer Canari*, om datze in de Westfer Mousson bloeit, en ryp werd. Als mede *Canari Utan*, dat is *wilde Canari*, de eerste, om dat 'er nog een andere regte wilde is, op Amboins *Yar* of *Yal Halat*, zommige noemen 't ook *Canari Kitsjil*, om dat zyne bladeren en vruchten kleinder zyn dan aan de tamme geslagten.

Plaats. Zy wasschen op dezelfde plaatzen daar de tamme, doch meer in 't gebergte, en van de wooningen der menschen afgezonderd, ja ook op zommige Eilanden, daar geen groote tamme zyn, gelyk in Banda op het booge land van Lonthor.

Gebruik. Deze vruchten, als gezegt, werden in Amboina weinig ingezameld, daar men de tamme zoorte in meenigte heeft, boewelze smaakelyker en harder van substantie zyn dan de groote, maar ze kosten te veel van moeite, om op te kloppen, dat de binnenste korrels geheel blyven.

Het hout van de stammen, dat men zeer regt en hoog kan vinden, is bequaam om masten daar van te maken, boewelze niet zeer durabel zyn, en alsze gewelt lyden, kort afbreeken: Evenwel hebben onze Natiën zig dikwils daar mede moeten behelpen, en dierhalven deze masten van Amboina voor Bataviaas Timmer-werf ontbooden. Het hout van de breede vlerken aan den stoel werd tot dezelfde werken gebruikt, als boven gezegt, waar toe 't bequaamer is.

Anno 1669. is my van Xulabessi gebragt een wit, week, en vers bers, zeer gelyk de witte Dammar, die men van de oude wilde Canari-boomen bekomt, maar vetter, 't nootjen daar van was schaars een lidt van een vinger lank. Zy was driezydig, doch de derde zyde was veel smaller dan de twee andere, en wegens zyne dikke schaal en kleine heeft werd het niet gegeeten. De bladeren zouden gelyk zyn die van de voorgaande Canari, doch wat kleinder, de stam heeft ook eenige vlerken aan 't onderste. Zy wasschen in 't booge gebergte van dat Eiland. Het bers vergaderenze aldaar weinig, en gebruiken het tot toortzen, gelyk andere Dammar, boewelze vry wat sterker van reuk valt. Tot onderscheid van de bovenstaande mag menze noemen Xulaasche Canari Dammar, in 't Latyn Resina Canarina de Xulabessi.

Het Canari-hout is niet alleen dienstig tot masten, maar ook tot schryn-werk, om kisten van te maaken, want 't laat zig glad werken, en gelykt zeer ons Beukenhout.

Van deze zoorte schynt te zyn de boom in Sina wasschen-

*Can*a vocata, forma & crescendi modo simillima *Canario* parvi-folio, sed ejus folia sunt etiam minora, ejusque fructus sunt oblongo-acuti, nucesque sunt trigonæ, ab utraque parte acuminatæ, in tres quoque cellulas divisæ, in quibus tres angusti continentur nuclei.

Hæc autem *Sinenfis Cana* in meo plantata horto, ex foliorum forma exhibebat non esse *Canarii* speciem, sed ex genere *Pruni Cerei*, in Europa satis noti, de quo in *Auctuarii Capite quinto* plura vide.

Hæ *Canarii* arbores in *Cerama* aliisque majoribus insulis crescentes tam copiosam exhibent refinam, ut in magnis frustis conisque ex truncis dependeat, immo ex ipsis crassioribus ramis, sed tum arbores vetustissimæ sunt, nec ab hominibus vexatæ: Refina hæc primo alba est, liquida, & viscosa, dein flavescit, & indurefcit instar ceræ, sed non ita gravis ingrati-que odoris est quam junioris arboris vel *Canarii* domesticici, sed substantia, colore, & odore adeo similis est *Gummi Elemi*, ut pro eo haberetur, & quis scit, an non eadem sint arbores: Quod determinari posset, si nobis species *Æthiopica* istius arboris esset nota, ex qua *Gummi* illud *Elemi* fluit.

Dicitur *Gummi Elemi* refina esse *Oleæ Æthiopica*, sed alii putant ex *Cedri* specie profluere, alii vero dicunt incognitam esse huc usque arborem: Haud male hallucinari quis posset, fructus istius arboris parvos oblongosque esse *Canarios*, quos peregrini pro *Olivis* habuerunt, quibus semi-maturi *Canarii* simillimi sunt, sicque merito & cum ratione nostra *Canarina* *Dammara* *Indicum* vel *Amboinense Elemi* esset, uti & mihi notum est, *Chirurgos* quosdam hacce *Canarina* *Dammara* defectu *Elemi* ad *Emplastra* temporalia usos fuisse, quæ temporibus applicantur ad *Catharos* revellendos. Liquefeci istam *Canarinam* *Dammaram*, ut a fordibus depuraretur, atque ex ea placentas formavi, quæ semi-pellucidæ erant, ex flavo ad rufum vel pallide rubentem accedentes colorem, odoremque habebant jucundioris cruda, sed facillime ac minutissime fragrantis, & instar vitri splendent. In vase vel olla servandæ sunt separatim, alioquin odorem suum fortissimum & penetrantissimum aliis inbuit rebus hæc refina, quæ ipsi adjacent, quique nunquam abit.

Ex hisce patet absurda illa sententia, quam quidam foveant, censentes *Ambra* albam seu *Sperma Ceti* in *Massa*, quæ in hisce *Orientalibus* insulis mari innatat, nihil aliud esse nisi talem *Canarinam* *Dammaram*, quæ casu in mare abrepta cum arena, lapillis, conchisque mixta in hoc *Sperma Ceti* degeneraret, si vero quis modo attendat ad sebaceum *Spermatis Ceti* odorem, & ad resinofum illum *Dammara* *Canarinæ*, qui nunquam perit, quamdiu etiam in aqua volvitur marina, facile dignoscet, res esse diversæ originis.

Tabula Quadragesima Octava

Ramum exhibet *Canarii Zephyrimi*, quod *Canarium silvestre primum*, seu *Canary Barat* vocatur, ubi in ejus superiore parte corymbi floriferi & frugiferi apparent.

OBSERVATIO.

Arbor, quæ *Gummi Elemi* fundit, est illa, quæ a *Rayo* in *hist. pl.* p. 1546 vocatur *Arbor Brasiliensis*, *Gummi Elemi* fundens, foliis pinnatis, flosculis verticillatis, fructu *Olivæ* figura & magnitudine, quæ *Icicariba* a *Pisone* & ejus *Gummi Ica* vocatur pag. 122. edit. 1658. cujus vero florum ortus a nostra differt figura, foliatura autem melius respondet, ut & illius, quæ *Elemifera* *Curassavica* arbor ab *Herman.* in *Parad. Bat.* Pr. p. 332 exhibetur, cujus figura occurrit in *Plukn. Phyt. Tab.* 173. Fig. 5. Est & arbor in *Zeylana* frequens quæ *Kækuriaghaba* odorata, ex qua fluit *Gummi Elemi*, vocatur *Herman.* in *Mus. Zeyl.* pag. 52. quæ in *Thef. Zeyl.* pag. 28. recensetur, cum qua forte convenit *Pœnou H. Malab. part.* 4. Tab. 15. ubi & in notis alia arbores *Gummi Elemi* fundentes commemorantur, cujus generis & aliam quoque exhibet *Plukn.* in *Phyt. Tab.* 217. Fig. 4. ita ut variæ sint arbores, quæ hoc *Gummi* fundant, quarum & alias collegit *Sam. Dale* in *Pharmac. pag.* 337. *Valent. histor. simpl. reform.* p. 258. & *Herm.* in *Mat. Med.* p. 207. dicit colligi ex arbore *Indica* prunifera.

schende *Can*a genaamt, van gedaante en wasdom de klein-bladige *Canary* gants gelyk, doch de bladeren zyn nog al kleinder, de vruchten zyn lankwerpig-fmal, zo mede de nootjens driekantig, achter en vooren spits, binnen mede in drie celletjes verdeelt, en daar in drie finalle beestjes.

Doch deze *Sineesse Can*a in mynen *Tbui*n geplant, be- toonde aan forme der bladeren, datze geen *Canaris* zyn, maar uit het geslagt van *Prunum Cereum* of geel pruimen, in *Europa* genoeg bekend, waar van ziet meer in myn *Auct.* cap. 5.

Dit slag van *Canary-boomen* op *Ceram*, en andere groote *Eilanden* wasschende, geeft zo overvloedige bars, datze met groote klonteren en keegels aan den stam hangt, ja zelfs aan de dikke takken, maar als dan moeten de boomen zeer oud zyn, en van menschen ongemoeid blyven. Dit bars is eerst wit, vloeyend, en kleverig, daar na werd het geelachtig en hard, als was, niet zo wreet en onaangenaam van reuk, als dat van de jonge boom of tamme *Canary*, maar komt aan substantie, coleur, en reuk het *Gummi Elemi* zo na by, dat men het daar voor zoude aanzien, en wie weet, of het niet eenderlei boomen zyn. Zo ons de gedaante van dien *Æthiopischen* boom bekend was, waar van het *Gummi Elemi* komt.

Men zegt wel, dat *Gummi Elemi* een bers zy van den *Æthiopischen Olyf-boom*, hoewel 't andere bouden voor een zoorte van den *Ceder-boom*, andere voor een onbekenden boom uit die *Landen*. Men zoude niet qualyk konnen gissen, dat die vruchten van dien boom kleine lankwerpige *Canaris* zyn, derwelke de vreemdelingen voor *Olyven* hebben aangezien, daar de half-rype *Canaris* vry wat na gelyken, en zo zoude men met reden onze voornoemde *Canary-Dammara* voor een *Ooft-Indisch* of *Amboins* *Elemi* mogen bouden, gelyk ik ook weet, dat zommige *Chirurgyns* deze *Canary-Dammara* by gebrek van *Elemi* tot swarte hooft-pleisters gebruikt hebben, die men aan't hooft draagt, om de *Catharren* uit te trekken. Ik heb de voorschreven *Dammara-Canary* ook smelten laten, om van de vuiligheid te zuiveren, en dan in koeken laten gieten, derwelke half-doorschynende wierden, uit den geelen na't roffe of licht-roode trekkende, liefhyker van reuk dan 't raauwe, maar zeer kort afbrekende, en blinkende als glas. Men moetze in een doos of pot afzonderlyk bewaren, want anders deeltze baren sterken reuk mede aan alle dingen, daarze by leid, dieze ook nooit verliest.

Hier uit blykt het absurde gevoelen van zommige, die meenen, dat de witte *Ambra* of *Sperma Ceti* in *Massa*, 't welk men in deze *Oosterfche Eilanden* de *Zee* ziet uildryven, niet anders zy, dan een zulk *Canary Dammara*, het welk by geval in *Zee* gevoert zynde, met zant, steen, en schulpjes vermengt, in dat *Sperma Ceti* verandert werde, maar als iemand slegts wil letten op den traan of ongelachtigen reuk van het *Sperma Ceti*, en op den hersachtigen van *Dammara-Canary*, die nooit vergaat, hoe lang het ook in *Zee-water* rold, die zal lichtelyk kunnen afneemen, dat het dingen van verscheiden oorspronk zyn.

De Acht-en-veertigste Plaat

Vertoont een Tak van het *Canarium Zephyrinum*, ofte de eerste wilde *Canary-Boom*, die *Canary Barat* genaamt wert, met zyn bloem en vruchtdragende trossen.

AANMERKINGE.

De *Boom*, die het *Gom Elemi* geeft, is eigentlyk die geene, die van *Ray* in zyn *historie der planten* p. 1546 genaamt wert *Arbor Brasiliensis* *Gummi Elemi* fundens, foliis pinnatis, flosculis verticillatis, fructu *Olivæ* figura & magnitudine, welke is de *Icicariba* van *Piso* in zyn editie van 't jaar 1658. pag. 122. welkers bloemen dog van onze figuur verschillen in hun oorspronk, dog de bladen komen meer overeen; als mede van die geene, die de *Elemifera* *Curassavica* arbor genaamt wert van *Herman* in zyn *Par. Bat. Pr.* p. 332. welkers figuur gevonden wert by *Plukn.* in zyn *Phytogr. Tab.* 193. Fig. 5. Daar is ook een *Boom* in *Ceylon* groeiende, die de *Kækuriaghaba* odorata genaamt wert, ex qua *Gummi Elemi* fluit van *Herman* in zyn *Mus. Zeyl.* pag. 28. welke in myn *Thef. Zeyl.* p. 52. aangehaalt wert, en mogelyk overeenkomt met de *Pœnou* van de *Hortus Malab.* in het 4de deel *Tab.* 15. beschreven en verbeeld, alwaar in de aantekening op p. 35 meer andere boomen, die dit *Gom* geven, vermeldt werden, van welke zoort ook *Plukn.* in zyn *Phytogr. Tab.* 217. Fig. 4. een vertoont. Zo dat 'er verscheide boomen zyn, die het *Gummi Elemi* geven, waar van nog meer anderen vergadert heeft *S. Dale* in zyn *Pharmac. pag.* 337. *Valent.* in zyn *histor. simpl. reform.* p. 258. en *Herman.* in zyn *Mater. Medica* pag. 207 zegt; dat ze verzamelt wert uit een *Ooft-Indische* *Prui*m-dragende *Boom*.

In *Auctuarii capite quinto sequenti describitur modo*

Canarium Sinense seu Cana.

ARbor hæc Sinensis mixtam videtur habere formam Canarii & Pruni Cerei, unde & obiter ipsam descripsi in *Herbarii libr. 3. cap. 2. ad Canarium Zephyrinum*, hic autem ejus historiam latius deducam, prout eam observavi in horto meo vegetam, & productam ex feminali officulo ex Sina delato. Intra annum ultra hominis altitudinem excresebat trunco erecto, cujus superior pars erat lanuginosa, ut & rami ejus laterales, in quibus tria quatuorve foliorum paria opposita cum impari locantur, uti veri Canarii folia, quæque superiora erant, sex septemve pollices longa erant, inferiora vero quatuor & binos lata pollices, in adultioribus vero & vetustis arboribus audivi multo esse minora, horum oræ sunt æquales & integræ, in teneris vero ac junioribus foliis tenuissime dentatæ erant, cujus & vestigium in superiore subsequenti parte apparebat: Ad partem infimam sunt latissima hæc folia, inque apicem acutum desinunt, quæ brevibus insident petiolis: Nervus medius ab utraque protuberat parte, qui dividitur in majoribus in duodecim, in minoribus in septem vel octo costas sinuosas, contritorum horum foliorum odor est resinofus, maximeque ad Canarium accedit: Flores me hæcenus latent. Fructus vero sunt oblongi, ab utraque acuminati parte instar Prunorum cereorum, nux interna optime refert oblongum silvestre Canarium, quod *Nanary* vocatur, ab utraque nempe parte acuminata & trigona, in tres quoque cellulas divisa, in quibus tres angusti locantur nuclei.

Hujus tres numerantur species. Prima dicitur *Tsjacana*, quum fructus ejus sit lignosus, quique maximus est, & officula maxima habet vulgari Canario similia, cujus descriptio data est. Secunda vocatur simpliciter *Cana*, cujus fructus referunt Canarium trigonum, odoratum, ab utraque vero parte sunt acuminati instar officulorum Pruni cerei. Tertia & minima species nominatur *Tengio-Cana* h. e. *Cana Caryophyllacea*, quum ejus officula formam gerant Caryophyllorum, optimique sint saporis: Omnes autem hæ tres species in altis & erectis excreseunt arbores, ex corticibus truncorum hinc inde quoque exsudat Gummi nigrum, sed rarum, quod durum est & concreseit, carbonibusque inpositum haud injucundum præbet odorem.

Nomen. Latine *Canarium Sinense*, vulgo *Sinees Cana*.

Locus. Crescit autem in *Sina*, *Tunquin*, & *Cochin-China*.

Ufus. In *Sina* ejus fructus usurpantur æque crudi ad tragemata aliosque cibos, uti hic Canarii fructus adhibentur, ac muria conditi, qui in has sæpe transferuntur regiones, quodque mirabile est, Sinenses his utuntur ad sitim extinguendam, quum itinera instituant, licet quam maxime falsi sint cum parva austeritate, omnes autem hæ tres species adhibentur tam ad fercula, quam quod solæ edantur, Sinenses enim hosce fructus tanquam alimentofum habent valdeque nutrientem cibum: inepti autem sunt ad Oleum exprimendum.

In primæ speciei nucleis sculptores suam exercent artem, qui enim plurima ipsis insculpit hominum capita, palmam accipit, talemque servo nucleum, in quo octodecim distinctæ apparent atque notatæ sunt facies.

In het 5de Hoofdstuk van het *Auctuarium* vindt men op de volgende wijze beschreven

De Sineesse Canary-Boom.

DEzen Sineessen boom schynt een gemengd satzoen te zyn van 't Canarium en Prunum Cereum, welhalven ik hem ook ten deele beschreeven heb in myn Kruidboek lib. 3. cap. 2. onder 't Canarium Zephyrinum, doch hier zal ik zyn Historie wat uitvoerlyker stellen, zo als hy zig vertoond heeft in mynen Thuin, gewassen van een gedroogde korrel uit Sina gebragt. Hy schoot binnen een jaar hooger dan een man op met een regt stammetje, wiens bovenste deel wolachtig was, gelyk ook de zydetakken. Aan dezelve staan 3. en 4. paar bladen regt tegens malkander, met een voor uit alleen, gelyk de Canary bladeren; de voorste aan de ryskens van dezen boom, zyn 6. en 7. duimen lank, de achterste 4. en 2. breed, doch aan de oude boomen versta ik, datze veel kleinder zyn. Hare kanten zyn effen, doch aan de eerste uitkomende blaadjes waarenze fyn getandt, waarom men nog de voetstappen aan 't voorste deel der volgende bekennen kon. Omtrent het achterste zynze op 't breedst, en eindigen in een lange spits, staande op korte voetjes. De middel-zenuwe puilt boven en onder uit, verdeelt zig aan de groote in 12., aan de kleine in zeven of acht ribbeken, die bogtig lopen; de reuk aan de gevreevene is bersachtig, en trekt merklyk na de Canary reuk: Het bloeizel is my nog onbekend. De vruchten zyn lankwerpig, achter en vooren toegespitst gelyk de geele Pruimen, het binnenste nootjen gelykt best na een lankwerpige wilde Canary, die men Nanary noemd, te weeten, achter en vooren spits, en driekantig, binnen mede in 3. celletjes verdeelt, en daar in 3. smalle heeftkens.

Men heeft 'er drie zoorten van: De eerste is genaamt *Tsjacana*, om dat het grof is als hout, zynde de grootste van vruchten en steenen, onze gemeene Canary gelyk, waar na de beschryving gemaakt is. De tweede biet slegts *Cana*, welkers vruchten gelyken ons Canarium Trigonum Odoratum, doch aan beide einden toegespitst, gelyk de korrels van voornoemde geele Pruimen. De derde en kleinste biet *Tengio Cana*, dat is *Garyoffel-Cana*, om dat het van binnen kleine korrels heeft als Kruit-nagelen, het beste van smaak, alle drie werden hooge en regte boomen, uit de schorsse des stams sweek bier en daar, doch spaarzaamlyk een swart Gom, 't welk hard opdroogt, op kolen gelegd niet onliefslyk van reuk.

Naam. In 't Latyn *Canarium Sinense*, in 't gemeen *Sinees Cana*.

Plaats. Zy wasschen in *Sina*, *Tunquin*, en *Cochin-China*.

Gebruik. In *Sina* werden de vruchten gebruikt zo wel raauw tot Banquet-werk, en verscheide koeken, gelyk men hier met de Canaris doet, als ook ingepeekelt, dewelke men zomtyds in deze Landen vervoerd, en het welk wonder is, de Sineezen gebruiken ze om den dorst te verslaan alsze ryzen, hoewelze uittermaten zout zyn, met een kleine wrangigheid, alle drie werdenze zo wel gebruikt tot toespys als alleen om te eeten, want de Sineezen houdenze voor een voedzame kost. Om Oly daar van te maken zynze onbruikbaar.

Aan de korrels van de eerste zoorte willen de Beeldhouwers baare konst betonen, want die de meeste koppen daar op snyden kan, wint den prys. Ik heb een zulken korrel waar op 18. volkome aangezigten te kennen zyn.